

Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2016.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ
СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”**

Београд, 6. децембар 2016.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2016.

„СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА
И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”

ЗБОРНИК РАДОВА
научни скуп националног значаја
Београд, 6. децембар 2016.

Издавач:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Снежана Николић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Миле Вуковић

Уредници:

Проф. др Александар Југовић
Проф. др Мирјана Јапунца-Милисављевић
Доц. др Александра Грбовић

Рецензенти:

Проф. др Мирко Филиповић, Универзитет у Београду – Факултет
за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Бранислав Бројчин, Универзитет у Београду – Факултет
за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Мирослав Бркић, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Зборник радова ће бити публикован у електронском облику – ЦД.

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-089-4

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 27.12.2016. године, Одлуком бр. 3/171 од 29.12.2016. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”, групе аутора, који су уредили проф. др Александар Југовић, проф. др Мирјана Јапунца-Милисављевић и доц др Александра Грбовић.

Зборник је настао као резултат пројекта „СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ” чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Социјална инклузија деце са насилним понашањем унутар школске културе

Мирко ФИЛИПОВИЋ*
Aleksandar WEISNER**
Исидора ЈАРИЋ***

*Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију
**ЕСРД, Универзитет за мир УН у
Костарики
***Филозофски факултет,
Универзитет у Београду

Резиме

Насилно понашање деце у школском окружењу из перспективе институције представља један од облика понашања који онемогућава успешну социјалну интеграцију у школску културу. Социјална инклузија деце која се насилно понашају захтева дубље разумевање узрока проблема како би овај друштвени пројекат постао ефикасан и одржив. Разни облици друштвене и институционалне небриге и занемаривања деце и младих у дужем временском периоду показатељ су непостојања друштвено артикулисаног одговора и одсуства стратегије која би понудила излаз из нарастајућег проблема насилног понашања деце у друштву Србије. Полазећи од Ј. Галтунгове (Galtung) дефиниције насиља као облика социјалног односа рад настоји да реконструише актуелне односе између различитих социјалних актера који интерреагују и утичу једни на друге унутар задатих институционалних координата школског система у Србији, с циљем да понуди критички осврт, мапира постојеће проблеме унутар школског контекста који доприносе перпетуирању насилних облика понашања и укаже на могуће правце њиховог деконструисања поштујући принципе социјалне правде, људских права и слобода. У супротном, програми социјалне инклузије били би само још један пројекат оправдавања и учвршћивања постојећих друштвених неједнакости и неправди.

Кључне речи: *насиље, школска култура, социјална инклузија*

Министарство просвете, науке и технолошког развоја (МПН) Владе Републике Србије у својој сталној структури има посебну радну јединицу задужену за социјалну инклузију. Задатак Групе за социјалну инклузију, како гласи њен званичан назив, је „да ради на доступности и праведности образовања у Републици Србији, стварању сигурне и подстицајне физичке и социјалне средине за сву децу, ученике, студенте и одрасле ради остваривања њихових права на образовање и додатну подршку.”¹ „Стварање сигурне и подстицајне физичке и социјалне средине” директно је у вези са посебним

1 Група за социјалну инклузију. Интернет презентација Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, <<http://www.mpn.gov.rs/grupa-za-inkuziju/>>. Приступљено 22. октобра 2016.

обликом проблема у понашању – проблемом насилног понашања. Срђан Вербић, министар просвете, науке и технолошког развоја у периоду од 2014. године до 2016. године, је у последњем извештају о свом двогодишњем раду изнео и критички став о томе да је могло више да се уради на превенцији насиља у школама: „Ако постоји ствар где је могло више да се уради, без обзира колико мало нас има у Министарству, то је превенција насиља у школама. Ако постоји ствар која је најважнија за будућег министра јесте да се избори са тим проблемом”.²

Управо овај сумирајући увид бившег министра сведочи о озбиљности и важности проблема превенције насиља у школама. Нажалост, ова изјава нам говори и о различитим аспектима овог проблема који још увек нису институционално освешћени ни процесуирани. Нека од питања која су остала без одговора и која би била важан истраживачки задатак за стручну и научну јавност јесу: ако је могло више да се уради на плану превенције насиља у школама – зашто није; шта је неопходно променити и шта ће бити промењено унутар постојећих институционалних пракси и процедура, како би се овај проблем недовољног рада на овом проблему решио; шта је то што није урађено и да ли је неко за то одговоран; на који облик насиља у школама је министар мислио – вршњачко насиље, насиље ученика над одраслима, насиље одраслих над ученицима, директно насиље, структурално насиље... и како би требало да изгледа та превенција која је изостала, да ли је она била раније планирана, на пример, као део неке дугорочне стратегије, али је МПН није спровело, или се ми као друштво суочавамо са одсуством било какве организоване акције по овом питању, итд. Одговори на ова питања су врло значајни за све оне који желе да раде на програму социјалне инклузије деце и младих који се понашају насилно, тим пре што је бивши министар назначио да је проблем насиља у школама најважнија ствар за будућег министра.

Шири друштвени контекст инклузије и развоја деце и младих

Бројна питања, јасно је, указују на бројне непознанице у вези са насиљем које је свакодневица рада и живота школе – школске културе, односно односа између свих актера основношколског и средњошколског образовног процеса. Истовремено, утисак лаичке, а можда и дела стручне јавности, на основу бројних садржаја које преносе мас-медији, је да су реализована или се спроводе бројна истраживања која се баве проблемом поремећаја у понашању, пре свега насиљем које чине деца и млади, и да надлежне институције, а пре свега МПН, врше редован мониторинг и евалуацију комплетног процеса који се одвија у оквиру школа и у вези са школом. Проблем истраживачког дела програма, као увода у анализу теме социјалне инклузије деце и младих који се насилно понашају, односно питање разумевања тог проблема, знатно добија на сложености када се повеже са ширим друштвеним контекстом у којем се рад школе одвија и који је директно у вези са проблематичним понашањем деце и младих. О карактеристикама тог ширег

² Вербић: Могло је више да се уради на превенцији насиља у школама. Нови магазин, 08. јун 2016., <<http://www.novimagazin.rs/vesti/verbic-moglo-je-vise-da-se-uradi-na-prevenciji-nasilja-u-kolama>>. Приступљено 19. октобра 2016

друштвеног контекста може се закључити и на основу података које је јавности представила чланица Групе за превенцију насиља МПН-а, Смиљана Грујић, износећи следеће податке: „Ако се бавимо статистиком, оно што можемо да видимо је да је све већи број деце која су ‘деца улице’, све је већи број деце која имају проблеме у понашању, све је већи број деце која не похађају школу и све је већи број деце која су жртве било ког облика насиља. [...] Нека истраживања показују то да је партиципација деце, иако се ми декларативно залажемо за то, на врло ниском нивоу и да најчешће имамо неке формалне партиципације, а не праве и истинске. [...] Ако гледамо неку општу слику можемо да кажемо да оствареност онога што деци треба је на ниском нивоу. Врло често се дешава да запослени у школама немају довољно компетенција и врло често нека ствар која се разбукти у школи прерасте у велики пожар зато што одрасле особе које раде у образовно-васпитном систему немају неке од вештина [...]”³ Многобројна истраживања показују и да се број понављача у средњим школама повећава, као и број ученика који напуштају школу без стечене дипломе. Свакако је смислено подсетити и на чињеницу да је индекс сиромаштва становника у Србији, самим тим и деце која живе у сиромаштву или су у ризику од сиромаштва, највећи у Европи, о чему су извештавали бројни електронски и писани медији, а доступни су и подаци на *web*-презентацији Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва⁴ (нпр, степен сиромаштва се за последњих осам година готово удвостручио, а бележи се и назадовање у питањима родне равноправности).

На стручном скупу „Како да одрастање деце у Србији учинимо безбеднијим”, Вук Стамболовић је подсетио да се, иако су одрасли дужни да обезбеде контекст који ће подржати основне дечје потребе, то не дешава у нас: „[...] ...кључни фактор између детета и опасности заправо (је) интеракција између два контекста, унутрашњег контекста и спољашњег контекста, односно у којој мери је тај унутрашњи контекст подређен спољашњем контексту. Унутрашњи контекст је развојне природе и он нам је свима познат. Везан је за основне дечје потребе. [...] Неопходан је спољашњи контекст који ће подржати те основне потребе. Тај контекст не могу да обезбеде деца, тај спољашњи контекст који је структурални контекст, који је променљив контекст, дужни смо да обезбедимо ми одрасли. Какав смо контекст данас и овде, спољашњи контекст, структурални контекст, обезбедили ми одрасли за подржавање основних дечјих потреба? [...] ...на основу једног система менаџмента држава који су развила два социјална америчка психолога Грејс и Бек, спољашњи контекст у коме живи наша заједница припада трећем нивоу психо-социјалне егзистенције. Тај трећи ниво психо-социјалне егзистенције карактеришу три својства. Прво је веома изражена егоцентричност. Друго својство је насиље у односима. Треће својство је везано за разне видове манипулација и експлоатација. Да ли егоцентричност, веома изражена егоцентричност, затим насиље у односима и ти разни видови манипулације и експлоатације могу да подрже дечју потребу за сигурношћу, дечју потребу за припадањем, дечју потребу за самопоштовањем? Наравно да не могу. Као што смо чули из данашњег примера, веома добро подржавају и окренутост разним видовима коцкања, веома добро подржавају и све веће коришћење психо-активних супстанци, веома добро подржавају обесну вожњу, веома добро подржавају

3 Смиљана Грујић, Група за превенцију насиља и дискриминације, 2016/10/05/ Речено и прећутано, Радио Београд 2.
4 <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/sr/>

разне видове злостављања и злоупотребе деце, веома добро подржавају насиље над децом. Зато је основно питање шта ми хоћемо да урадимо, шта можемо, да бисмо тај контекст који доминира нашем заједницом почели да превазилазимо? Ко је одговоран да покрене превазилажење тог контекста? Ко је тај који производи тај контекст? Које тај контекст одговара? Не можемо стално да се позивамо на транзицију. Постоји неко ко је одговоран зашто је та транзиција оваква каква је.”⁵

Положај и васпитну улогу родитеља и наставника знатно отежава један мали број „експерата” који имају велику медијску промоцију и који у дужем временском периоду делују деструктивно на процес еманципације одраслих од стега традиционалних приступа родитељству и примене права деце, јер легитимишу и промовишу насиље над децом. У том смислу, посебно су упечатљиве изјаве Зорана Миљивојевића, психотерапеута, које су у неколико наврата изазвале и јавне полемике у јавности. У једној радио емисији Миљивојевић је изјавио да је „...батина пут ка рају”⁶ (!?), или пак, да је важно да родитељи примене народну мудрост: „Туците своју децу када заслуже да она када одрасту не би тукла вас”⁷. Пратећи исту дискурзивну матрицу и криминолог, Златко Николић, својевремено је изјавио да ошамарити дете није насиље: „Шамар није насиље. Стражар и полицајац не смеју да шамарају, јер шамар није за онеспособљавање, већ за понижавање и вређање оног који је ошамарен. Према томе, када би бака против детета употребила шамар то не би било насиље.”⁸ (!!!).

Школска култура као ужи друштвени контекст инклузије и развоја деце и младих

Шири спољашњи контекст, чије су негативне карактеристике претходно описане, оптерећује најважнији и најзаступљенији ужи друштвени контекст у коме се одвија развој и образовање деце и младих – живот и рад у оквиру школе и у окружењу блиском школи.

У резултатима истраживања о томе шта треба мењати у нашој школи које је спровео Институт за педагошка истраживања стоје и процене ученика о понашању наставника према ученицима. Чак 62% испитаних ученика средњих школа става је да наставници нису заинтересовани за успех својих ученика. Да наставници не уважавају предлоге и мишљења ученика став је 55% испитаника, а 21% њих сматра да наставници неоправдано кажњавају ученике. Да наставници вређају и исмевају ученике став је 32% ученика. У подацима истраживања из основних школа стоји да 51% ученика је уверења да наставници не уважавају предлоге и мишљења ученика, а 20% испитаника је става да се оцене дају према симпатијама (на средњошколском узрасту тај проценат је 18%). Да је

5 Вук Стамболовић, Демократски политички форум, „Како да одрастање деце у Србији учинимо безбеднијим”, 30. септембра 2009. године у Београду; доступно на: http://www.politickiforum.org/index.php?vrsta=tribina&kategorija=&tekst=30&naredba=prikaz&br_stranice=#668; приступљено 26. 08. 2016.

6 Зоран Миљивојевић, „Речено и прећутано”, РБ2, 12.01.2011.

7 Зоран Миљивојевић, „Кад ненасиље рађа насиље”, Политика, 15.11. 2014.

8 Златко Николић, „Речено и прећутано”, РБ2, 26.11.2014.

вређање и исмевање ученика начин на који се наставници понашају је уверење 29% ученика и чак 21% ученика је сведочило о физичком кажњавању ученика (Миловановић-Наход & Спасеновић, 2002:22).

Миловановић-Наход и Спасеновић, позивајући се на бројна истраживања (Ђорђевић, 1977; Баковљев, 1982; Ђорђевић, Хркаловић и Божановић-Шарановић, 1985; Хавелка, 1990, 1994; Коцић, 1988; Наход, 1987, 1997) указују на то да у једном дужем временском периоду резултати истраживања спроведени у Србији показују исте проблеме у вези са наставом и наставним програмом и на које доследно опомињу бројни домаћи истраживачи, и закључују: „Истиче се педагошка, психолошка и друштвена непримереност програма, нарочито преобимност, историцизам, нефункционалност, стереотипност градива, непримереност уџбеника итд.“, (Миловановић-Наход & Спасеновић, 2002:14). Истраживањем су прикупљени подаци и о разним облицима понашања ученика: „Добијени су и врло високи проценти бежања са часова (основна школа 82%, а средња 93%)“, (Миловановић-Наход & Спасеновић, 2002:23).

Ауторке истраживања, на основу добијених резултата, износе и следећи закључак: „Настава, као најдоминантнији аспект рада у школи, јесте ригидна и репресивна и по својој организацији и по својој реализацији“. Такође, закључак је и да ово истраживање потврђује налазе добијене у другим истраживањима (Хавелка, 1990; Наход, 1997) да се настава и наставни рад морају мењати да би се створила повољна педагошка, психолошка и социјална клима. (Миловановић-Наход & Спасеновић, 2002:25).

Процене којима располажу и које представљају јавности УНИЦЕФ и Министарство, али и Унија синдиката просветних радника, у извештајима о стању школа у Србији је да, од 2.800 школских објеката у Србији, око 200 школских објеката уопште нема воду, да 823 школе уопште немају тоалет или је потребна хитна поправка. Иван Ивић, коаутор и координатор радне групе Министарства просвете, науке и технолошког развоја за израду стратегије за образовање Републике Србије, описујући ток истраживања изјавио је за медије: „Пре десетак година радили смо пројекат о мрежи школа у Србији који је финансирао Уницеф. Тада сам видео школу са чак 400 ученика, која није имала воду, већ је поред објекта била избушена водоводна цев и на њој су деца пила воду. Тада смо видели и школе без струје. Од тада ситуација се ништа битније није променила“⁹.

Као структурну препреку социјалној инклузији деце са проблемима у понашању треба споменути и смањење броја наставника, повећање броја деце у разредима, смањење броја чланова стручних служби, као и смањену доступност образовним, културним, уметничким и спортским ваншколским садржајима, али и организацијама. Ови проблеми нарочито оптерећују децу и родитеље изван урбаних центара и оне слабијег материјалног стања.

9 Два милиона евра за обнову тоалета у школама, ђаци више неће користити чувавце, <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/dva-miliona-evra-za-obnovu-toaleta-u-skolama-daci-vise-nece-koristiti-cusavce/xmnxzph>, Тањуг, 03. 11. 2012.

Као друштво, немамо изграђене ни институције, ни инфраструктуру, нити програме и обучене педагоге и психологе да бисмо успешно решавали проблем насиља у школама¹⁰.

Оно што се истраживањима вероватно не може измерити је кумулативан ефекат ових институционалних и ванинституционалних пракси на ученике, у ужем смислу, или друштво, у ширем смислу, вишедеценијског очувања ригидног и репресивног режима школе и зашто, упркос истим или врло сличним резултатима истраживања током више деценија, школа није значајније реформисана, већ се доследно држи своје унапред постављене матрице коју је време одавно прегазило. Уствари, у склопу реформе школе, најуспешније се развија модел образовања који додатно генерише друштвену поделу и неравноправност, обесправљује децу пореклом из радничких и сеоских породица, нарушава њихов позитиван доживљај себе самих и замагљује наду у, какво такво, срећно одрастање и шансе за достојанствен рад и живот.

То значи да, уз насилничко понашање ученика, као проблем имамо и реакцију институција као фактора перпетуирања социјалне искључености деце са проблемима у понашању. Имајући у виду све претходно изнето, можемо јасно видети да је у питању дугорочно систематско занемаривање деце и младих уз разне облике културалног и структуралног (Galtung, 2009), дакле институционалног насиља над децом.

Поремећај понашања ученика као вид реактивног облика насиља

У фебруару 2014. год., медији су пренели податке које је прикупио Форум београдских основних школа. Речено је да је 80% наставника претрпело неки вид насиља од ученика или родитеља, од чега се 7,5% односи на „батине”. То је био повод да наставници затраже статус службеног лица. Пренета је и изјава Радмиле Додић из Форума о томе да школе често гурају под тепих случајеве насиља¹¹.

О томе да овај проблем има и глобалну димензију, што можда упућује на дубинске системске корене, сведоче истраживања о проблему насиља у школама, а нарочито повећању насиља ученика према одраслима, из других држава. Тако, анкетна истраживања у оквиру Великоевропске опсерваторије за насиље у школској средини показала су да се код значајног броја ђака у Француској развило снажно осећање одбојности према школи и да оно постепено поприма обресе праве антишколске културе (Филиповић,

10 Упркос чињеници да је у нашој средини било пројеката који су имали за циљ оснаживање стручњака и институција у превенцији насиља у школама, ни један од њих није успео да се институционализује. Најпознатији међу њима, пројекат Школа без насиља, панчевачке НВО Покрет за мир Панчево, који је настао 1994. године, и успешно извођен са значајним резултатима све до 2005. године, 2004. године, без одобрења аутора пројекта, присвојио је УНИЦЕФ, који је, у сарадњи са МПН, покушао да га имплементира на широј територији Републике Србије. Због нестручног извођења овај пројекат је у протеклих 12 година доживео многоструке малигне трансформације које су га учиниле потпуно неуспешним и дисфункционалним и на изврстан начин потпуно обесмислили, чиме је нанета огромна штета резултатима које је Школа без насиља остварила од 1994. до 2005.

11 „Наставници таоци ученика”, Новости, 6. феб. 2014.

2013:108). У школама у Француској све су учесталији захтеви синдиката запослених у образовању за заштитом од насиља, а 2000. год. основан је и Државни комитет за борбу против насиља у школама. У новијим анкетама о учесталости насиља у школском окружењу чешће се него раније, када су као места насиља доминирали школско двориште и школски тоалети, наводи и сама учионица. „Одговори ученика то потврђују: израженија агресивност према наставницима, навођење учионице као места насиља, губитак поверења у наставнике и у смислу међуљудских односа и у дидактичком смислу. Истовремено, одговори чланова школског персонала о облицима насиља који постоје у њиховој школи указују на највећи пораст управо код ‘насиља усмереног на одрасле.’” (Филиповић, 2013:114-115) Међутим, „у креирању и ширењу одређених облика насиља и делинквенције у школској средини, саучесник је и сама школска организација која даје свој допринос акумулацији микро насиља. Та микро насиља у ствари су потка свакодневног угњетавања, а репродукују и, што је још важније, увећавају неједнакости у ширем друштву, посебно неједнакост изгледа да се постане жртва” (Филиповић, 2013:108-109).

И попут ситуације у Србији, и Дебарбјеово истраживање спроведено у школама у Француској указује на јаз између искустава ученика, односно броја виктимизација о којима они сведоче, и онога што школа зна и пријављује.

Због начина на који се у Србији води статистика о малолетничкој делинквенцији, добија се искривљена слика овог проблема на основу које се може закључити да је свега око 12% повратника у криминал (по чему би Србија била најуспешнија у свету), међутим, по речима Милана Шкулића, професора кривично-процесног права на Правном факултету у Београду, поновљено кривично дело има око 80% регистрованих малолетничких делинквената¹².

ЗАКЉУЧАК

Карактер програма социјалне инклузије ученика који се понашају насилно, као део дугорочног и општијег циља примарне, секундарне и терцијалне превенције, одређен је карактером и врстом самог конфликта и односа између актера које је претходило чину насиља.

Огроман је распон у разликама између онога што примећујемо као проблематично понашање (чак и када се фокус сведе само на питање насилног понашања ученика), а у смислу узрока и манифестација истих, динамике развоја и разлога ескалације. Део решавања проблема поремећаја понашања деце и младих путем социјалне инклузије, да би инклузија била ефикасна и одржива, јесте и озбиљна примена разних техника анализе конфликта. Квалитет тих анализа указаће на праве начине и праве примене специфичних метода и садржаја социјалне инклузије, исто онако како квалитетна дијагностика одређује успешност борбе против разних здравствених проблема.

Као генератор поремећаја у понашању ученика, у смислу реактивног насилног понашања, појављују се бројне друштвене институције различитог нивоа, шири и ужи друштвени контекст које оне формирају и њихов вишедеценијски кумулативни

12 „Када деца бију”, Политика, 24. авг. 2015.

деструктиван ефекат од којих су најугрожавнији ригидност и репресивност школе. Истовремено, системско и систематично решавање проблема које подразумева програм социјалне инклузије, тешко је оптерећено сопственим дефицитом капацитета и компетенција, почев од артикулисања инклузивних одговора на насилничко понашање ученика који би били ефикасни и одрживи, чак и горе, почев од поузданих истраживања и компетентне анализе конфликта за које се примењује социјална инклузија. Јер, значајан етички проблем који произилази из примене различитих метода и техника социјалне инклузије која недовољно добро разуме проблем насилног понашања који генерише сама школа и психолошке основе за насиље које то подразумева (фрустрација, страх, бесмисао, оптерећеност...) јесте оправданост инклузије ученика у заједницу која генерише реактивно насилно понашање и потребу за ексклузијом. Пре него што наставимо да уз сваку фразу „поремећај у понашању” олако подразумевамо и дописујемо „ученика”, „деце” или „младих”, неопходно је отворити питање „поремећаја у понашању институција”.

ЛИТЕРАТУРА

1. Dumay, M. J. (1994). *L'école agressive: Reponses à la violence*, Belfond, Paris.
2. Dubet, F. (1994). Les mutations du système scolaire et les violence à l'école, u *Les Cahiers de la sécurité interieure*, br. 15, januar-mart.
3. Debarbieux, E., Blaya, C. and Vidal, D. (2003). Tackling violence in school – A report from France, u P.K. Smith (ur), *Violence in Schools: The Response in Europe*, Routledge Falmer London and New York, str. 17-32.
4. Filipović, M. (2013). *Škola i društvene nejednakosti*, Hesperiaedu, Beograd.
5. Galtung, J. (2009). *Mirnim sredstvima do mira: Mir i sukob, razvoj i civilizacija*, Službeni glasnik i Jugoistok 21, Beograd.
6. Gašić-Pavišić, S. (1998). Nasilje nad decom u školi i funkcija obrazovnih ustanova u prevenciji i zaštiti dece od nasilja, u: M. Milosavljević (red.), *Nasilje nad decom*, Fakultet političkih nauka, Beograd.
7. Milovanović-Nahod, S., Spasenović, V. (2002). Šta treba menjati u našoj školi, u Z. Avramović i S. Maksić (ur); *Izazovi demokratije i škola*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, str. 9-28.
8. Plut, D., Pavlović, Z., i Popadić, D. (2012). Shvatanja nastavnika o školskom nasilju i njihova procena lične i kolektivne snage za efikasno delovanje, *Nastava i vaspitanje*, vol.61, br. 4, str.597-610.
9. Popadić, D., Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici i učestalost, *Psihologija*, Vol. 40 (2), 309-328

SOCIAL INCLUSION OF CHILDREN BEHAVING VIOLENTLY INTO SCHOOL CULTURE

Mirko Filipović*, Aleksandar Weisner**, Isidora Jarić***

**University of Belgrade – Faculty of special education and rehabilitation*

***ECPD, European Center for Peace and Development in Costa Rica*

****Faculty of Philosophy, University of Belgrade*

Summary

Violent behavior of children in the school social context from the perspective of institutions is a form of behavior that prevents successful social integration into the school culture. Social inclusion of children who are acting violently requires a deeper understanding of the causes, in order to make this social project an efficient and sustainable. Various forms of social and institutional neglect of children and young people over a longer period of time are an indication of the lack of socially articulated response and the absence of strategy that would offer a way out of the growing problem of violent behavior among children in Serbian society. Starting from J. Galtung's definition of violence as a form of social relation, the paper tries to reconstruct the current relations between different social actors that interact within a given institutional coordinates of the school system in Serbia, aiming to offer a critical insight, to map the existing problems within the school context that contribute to the perpetuation of violent forms of behavior and to point out possible directions of their deconstruction respecting the principles of social justice, human rights and personal freedoms. Otherwise, the social inclusion programs would be just another project of justifying and reinforcing existing social inequalities and injustices.

Key words: violence, school culture, social inclusion